

Veres András

Rejtő Jenőről, akinek P. Howardot köszönhetjük*

P. Howard még az ezredforduló olvasószegény világában is megőrizte előkelő helyét a befogadás-vizsgálatokban kimutatott ismertségi és kedveltségi listák szerint. Szívós utóéletére mi sem jellemzőbb, mint hogy ha nem engedik be az ajtón, beszökik az ablakon: a papírkiadásokat zsigerből elkerülő is megtalálhatják műveit az interneten vagy meghallgathatják hangoskönyv változatban. A túlkínálat, a telítettség persze könnyen szülhet megfáradást és csömört, de ezt is ellensúlyozni látszik néhány jótékony hatású fejlemény. Az utóbbi években több, eddig nem ismert, kéziratban lappangó regényét fedezték fel és jelentették meg; kabaréjeleneteit ismét szívesen tűzik műsorra; számos meglepetéssel szolgál az örvendetesen szaporodó Rejtő-filológia is. Írásomban megkísérlem röviden áttekinteni a péhovardi regényvilág kialakulását és recepciójának fő stációit.

Rejtő Jenő és P. Howard – kabarétréfák és kalandregények. Bár Rejtő Jenő és P. Howard neve összetartozik, nem egészen fedik egymást. (Maga az író is nyomatékosan elhatárolta magát „Howard”-tól, a jóhiszemű balek írótól a Müller Pálnak, a Nova Kiadó ifjabb tulajdonosának címzett, feldúlt állapotban írt levelében.) Jóllehet Rejtő sikert aratott kabarétréfáival és operett-szűzséivel is, igazán híres a P. Howard álnéven megjelent kalandregényei révén lett, s nemcsak életében, hanem halála után is. Napjainkban ismét játsszák kisebb-nagyobb színpadi műveit, ám aligha kétséges, hogy elsősorban regényei kitartó népszerűsége fordította felénk a figyelmet.

Rejtő Jenő sok mindennel próbálkozott életében, bokszt, majd abba hagyta, színi tanulmányokba fogott, majd belefáradt, végigcsavarogta Európát, aztán meggondolta magát, és inkább itthon próbált szerencsét. Írt verseket, amelyek kéziratban maradtak, és irodalmi igényű elbeszéléseket is, amelyek közül néhányat publikált, de bármiféle visszhang nélkül. A nyugat-európai csavargásait-kalandozásait elbeszélő feljegyzései és levelei csak posztumusz kerültek kiadásra, mintegy fél századdal halála után. Eleinte a színpadon ért el sikereket, viszonylag későn kezdett el kalandregényeket írni. 1936-tól jelentek meg légiós történetei P. Howard, vadnyugati történetei pedig Gibson Lavery álnéven. (Hangzatos álneveire nem a Nova Kiadó szorította, mint ahogy elterjedt róla már a kortársak körében is.) Rejtő persze büszke volt színházi mű-

* Tanulmányom összefoglaló céllal készült, s messzemenően támaszkodik a Rejtő Jenőről írt korábbi szövegeimre. A könyvészeti hivatkozásokat itt elhagytam. Szeretnék köszönetet mondani értékes segítségéért Kamarás Istvánnak (akitől az olvasáskutatási adatokat kaptam) és Thuróczy Gergelynek (aki megismertetett a Petőfi Irodalmi Múzeum Rejtő-hagyatékával).

ködésére, de tisztában volt regényei jelentőségével, mint ahogy azzal is, hogy Laveryként jegyzett szövegei nem érnek fel a Howard-könyvek magasztalához.

Am színvonal munkáinak tapasztalatai és leleményei nélkül nem jöhetett volna létre sajátos, a kalandokat humoros beállításban ábrázolt regényvilága. E szövegeiben gyakran és szívesen aknázza ki a kabaréjelenetekből jól ismert félreértés-dramaturgiát. Például *A tizenégy karátos autó* (1940) alábbi párbeszéde a *behelyettesítéses tévesztés* logikáján alapul:

„– Önt hogy hívják?

Gorcsev nem szerette az ilyen kérdéseket.

– Nevem Tintoretto – felelte szokása szerint nyomban és ostobán.

– Hm... mintha már hallottam volna magáról.

– Festő vagyok.

– Igen, emlékszem! Honnan is való ön?

– Cinquecentóból.

– Az valahol Savoiában van?

– Kis község. Avignon és Toulon között.

– Tudom... tudom... egy rokonom lakott ott... Illetve a közelben... Van ott egy hasonló helység, nem?

– De igen. Quattrocento.”

A következő példa (amely ugyancsak előzetes kulturális ismeretekre épít) talán még jobban érzékelteti a kabaré-eredetet. *A szőke ciklon* című regény (1939) egyik jelenetében két rabló – a Főorvosnak becézett Rainer és a feltűnő körszakállal rendelkező Joko – között kerül sor az alábbi feszült párbeszédre. (A bonyodalmat az okozza, hogy a kiszemelt áldozataik gyanút fognak, és elkeverülik a rablók által gondosan kieszelt csapdát.) Előbb a Főorvosnál van a szó:

„– Szerintem egy kis hiba történt, jelentéktelen hiba, de egyetlen sróf meglazulása sokszor a leghatalmasabb gépezetnél is rövidzárlatot okozhat. [...] Ez a hiba, szerintem, a különben nagyra becsült Joko kollégám körszakálla.

– Ne tessék, kérem, engem a hajamnál fogva előráncigálni – horkant fel Joko.

– Nono – csendesítette a másik –, itt most ne érzékenykedjünk. Mindnyájunk érdekéről van szó...

– Lehet – válaszolta vészjóslóan a körszakállas –, de a szakállamat tekintse úgy, mint Akhillész könyökét...

– Akhillésznek sarka volt, uram – oktatta a doktor.

– Ha orvos volnék – vágott vissza epésen a másik –, akkor én is jobban ismerném a végtagokat.”

Elsőként (1967-ben) Hegedüs Géza mérte fel Rejtő Jenő sajátos humorának előzményeit, mindenekelőtt a Sipulusztól Heltai Jenőn át Karinthy Frigyesig ívelő nagy tradíciót:

„Az a sajátos pesti humor nevelte, amelyben elkeveredik a cinizmus, az öngúny, a csattanóra élezett vicc, a felismert hibák némiképpen megbocsátó kifigurázása, és egy életszerető törekvés a valóság sötét és súlyos óráinak könnyebb elviselésére. [...] Sipulusz Gutmann nevű csörgőkígyója, aki gyíknak képzei magát, mert szerénységre nevelték, egyenes ági elődje annak a howardi madárnak, amely oly modern, hogy tollai – töltőtollak. [...] Azt a regénytípust, amelyet mi olyan jellegzetesen howardinak érzünk, Rejtő előtt – csak éppen tipikusan pesti környezetben – Heltai írta meg. Ez a *Jaguár*.”

Nyilván még más nevek is felvethetők elődként, maga Hegedüs Eric Knight *Sam Smallj*át is megemlítette; Lányi András a 20. századi kelet-európai groteszk Hašek, Karinthy és Ionesco által fémjelzett vonulatában helyezte el Rejtőt, s akadt, aki a 19–20. századi angol szatirikuskrimi-hagyomány ihlető szerepét is feltételezte. Ám a pesti humor volt legfőbb ihletője – regényparódiáiban nem kevésbé, mint kabaréjeleneteiben.

Mestere lett a pesti humor *intellektuális* változatának, amely a *nyelvi és kulturális referenciák összezavarásán* alapul. A *Pizskos Fred, a kapitány* című regény (1940) híressé vált nyitó párbeszédében előbb a talált tárgy azonosításának aprólékos technikája fordul visszájára, majd a meghökkentő nézőpontváltás válik a humor forrásává (merthogy az önbíráskodó tiltakozik az önbíráskodás ellen):

„– Uram! A késemért jöttem!

– Hol hagyta?

– Valami matrózban.

– Milyen kés volt?

– Acél. Keskeny penge, kissé hajlott. Nem látta?

– Várjunk... Csak lassan kérem... Milyen volt a nyele?

– Kagyló.

– Hány részből?

– Egy darabból készült.

– Akkor nincs baj. Megvan a kés!

– Hol?

– A hátamban.

– Köszönöm.

– Kérem... A csapos mesélte, hogy milyen szép kés van bennem. Egy darab húszcentis kagylóritkaság.

– Forduljon meg, kérem, hogy kivegyem...

– Kitartás! A kocsmáros azt mondta, hogy amíg nem hoz orvost, hagyjam bent a kést, mert különben elvérzek. A kocsmáros ért ehhez, mert itt már öltek orvost is. Régi étterem.

– De én sietek, kérem! És mit tudja az ember, hogy mikor jön az orvos? Kés nélkül mégsem mehetek éjjel haza.

– Az orvos itt lakik a közelben, és a kocsmáros triciklin ment érte. Ha szurkált, uram, hát viselje a következményeket.

– Hohó! Azért, mert magába szúrta egy kést, még nincs joga hozzá, hogy megtartsa. Ez önbíráskodás! Hála Istennek, van még jog a világon.”

A *három testőr Afrikában* (1940) szállóigévé vált nyitó mondata az osztályozás logikáját teszi nevetségessé:

„Négy különböző nemzetiség képviselője volt az asztalnál: egy amerikai gyalogos, egy francia őrzető, egy angol géppuskás és egy orosz hússaláta.”

Az intellektuális humor jellegzetes és ugyancsak ismert példája *Az elátkozott part* (1940) Csülök nevű hősének testreszabott – meglehetősen vulgáris, de kifogástalan logikájú – értelmezése legkedvesebb olvasmányáról (a neves műalkotások Karinthy Frigyes által kezdeményezett tréfás színopszísának modorában):

„A Sing-Singben tízszer is átfutottam *Lohengrin, a Hattyúlovag* történetét. Ez a mélyenszántó történet végképpen átforgatta a gondolkozásomat, midőn

megértettem a mű örök, emberi tanulságát: hiába titkolod múltadat: a nő előbb-utóbb rájön, és te röpdülsz, mint egy hattyú.”

A színpadon sem elégedett meg Rejtő a helyzetkomikummal, és – Nóti Károlynak (1892–1954), a *Hyppolit, a lakáj* (1931) szerzőjének, a húszas-harmincas évek igen kedvelt kabaré- és vígjátékszerzőjének dramaturgiáját követve – igyekezett olyan, könnyen megkedvelhető karaktereket felvonultatni, akiknek jó szándékú, de fatális módon mindig balul végződő csetlését-botlását rokonszenvvel kísérhette a nagyérdemű. S hasonlóképpen megnyerőek a regények törvényen kívüli, alvilági figurái, akik végtére is csak a dolgukat teszik, amikor „bizományi útonállást” és más, a társadalom érthetetlen neheztelését kiváltó foglalkozást űznek.

A *Piszkos Fred, a kapitány*, Rejtő talán legismertebb regénye egyenesen ad abszurdum viszi a jóhiszemű beállítást, amikor a kiemelten negatív figurát (a címszereplőt) is fölmenti a történet végén – még hozzá visszamenő hatállyal. Holott annak, hogy Piszkos Fredet mindenki utálja, messzemenő jelentősége van. Ő maga egyébként tudatosan rájátszik és kihasználja ezt – például ha valakit meg akar védeni, elég színleg megtámadnia, s nyomban eléri, hogy a többiek az illető pártját fogják. (E manipulációs technika bemutatásának átütő sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1960-as években széles körben „Piszkos Fred-effektusról” beszéltek. Ami nem egészen méltányos, hiszen Rejtő valójában meglehetősen régi toposzhoz nyúlt – gondoljunk például Mikszáth Kálmán *Két választás Magyarországon* című regényére, amelyben Katánghy Menyhértet először hasonló megtévesztéssel választatják meg képviselőnek.)

A *Piszkos Fred, a kapitány* története kielégítő magyarázattal szolgál a narrátor jóindulatára: azt sugallja, hogy a világ törvényes és törvénytelen féltekéje valójában átfedi egymást, és a sors szeszélyén múlik csupán, hogy mikor kerülünk át az egyikből a másikba – mikor „küzdjük fel magunkat” az alvilágba, vagy le, a szolid, kispolgári lelkek közé. (Már a regénybeli bonyodalom is egy képtelen szerepcserén alapul, a csavargó Fülíg Jimmy és St. Antonia de Vincenzo főherceg kölcsönös helyettesíthetőségén – itt Mark Twain ismert műve, *A koldus és királyfi* volt az ihlető minta.) A *Piszkos Fred, a kapitány* világát éppúgy a tökéletes zűrzavar uralja, mint Rejtő csaknem valamennyi regényét – azzal az el nem hanyagolható különbséggel, hogy itt mégis akad valaki, aki (állítólag) képes átlátni a nagy egészet, és irányt adni neki. Ő pedig nem más, mint Piszkos Fred. A könyv talán legváratlanabb, legbizarrabb állítása ez.

Rejtőnek különleges tehetsége volt ahhoz is, hogy egy-két odavetett – sokszor karikatúraszerű – vonással érdekes és emlékezetes alakokat teremtsen. Egyik legnagyobb bravúrja *A három testőr Afrikában* mellékfigurája, az (állandó díszítő) eposzi jelzőt kapó „nagy Levin”, akiről senki nem tudja, hogy miben áll nagysága, de nem merik megkérdezni, mert megsértenék vele. Tulajdonképpen Levin megmagyarázatlan, gőgös viselkedése emeli alakját szinte mitikus magasságba. Még az is tudható róla, hogy igazi ínyenc; egyszer elmélyült előadást tart társainak a zsemlemorzsaról, amelyen „természetesen [...] nem azt a kispolgári gázságot” kell érteni, hogy „alantas kenyértöredéket megszáritunk a kamrában, zsákba kötve”. Csak a regény végén derül ki, hogy Levin a walesi herceg jóvoltából szakácsiskolát vezethetett CapeTown, majd más városok fegyházában.

Rejtő másik nevezetes teremtménye, Vanek úr *A tizennégy karátos autóban* már választékosan toprongyos megjelenésével is figyelemre méltó jelenség. Neki is a rendíthetetlen önérzete a legfeltűnőbb tulajdonsága. A kabarétréfák és tündérmesék kereszteződési pontjáról érkezik meg az idegenlégióba, ahol ő testesíti meg az „öscivilt”, akinek „éppúgy nincs érzéke a katonasághoz, mint ahogy egy süket nem értheti meg Mozartot”. Egy pillanatig úgy tűnik, mintha Vanek úr is tisztában lenne helyzetével. Amikor Gorcsev Iván megkéri, hogy helyettesítse őt, azt feleli ámult vigyorral: „Akkor eldobhatják a légiót.” Mégis vállalja a megbízást, s csaknem beteljesedik jóslata. Mert Vanek úr és az idegenlégió egyenlőtlen küzdelmében szükségképpen az utóbbi húzza a rövidebbet, hiszen nincs hathatós eszköze olyasvalakivel szemben, akit nem tud a maga képmására alakítani. Vanek úr egy elháríthatatlan természeti csapás biztonságával kel át az idegenlégió világán, ami fölöttébb ritka tünemény a péhovardi regényuniverzumban, mivel ott csak a férfias küzdelemnek van helye. S ha már ciklonok támadnak és száguldoznak végig több földrészen, nem férhet kétség ahhoz, hogy ezek csakis nőneműek lehetnek (lásd *A szőke ciklon* címszereplőjét). Igaz, Rejtő nem mulasztja el jelezni Vanek úr nőies vonásait.

Kedvenc vagányfiguráinak neve többnyire ragadványnév, vagy legalábbis ilyen hatású – amit a leginkább jellemző tulajdonságuk alapján „érdemelnek” ki. Buzgó Mócsing, Fülíg Jimmy, Pizskos Fred, Tuskó Hopkins vagy Hallgató Drugics neve szinte önmagáért beszél, jöllehet Buzgó Mócsing esetében Rejtő eljátszik a feltételezhető „polgári” nevével: ő volna Trebitsch, az „igazi Trebitsch” (akinek neve – bizonyára nem véletlenül – egybeesik egy valóságos személy, a hírhedt nemzetközi kalandor Trebitsch Ignác nevével). Arra is van példa, hogy a névadás ambiciózusabb módon történik. Így pl. a tekintélyt parancsoló ökleit és fűzfapoétai szenvedélyét (hangulatában) egyaránt érzékeltető Troppauer Hümér esetében (akinek a keresztneve nyilván Homérra, azaz Homéroszra hajaz). Senki Alfonz vezetéknevét pedig a törvényenkívüliségét a szó szoros értelmében kozmikus méretűvé tágító bemutatása „alapozza” meg *Az elátkozott partban*:

„Senki Alfonzról csak annyit, hogy a világ valamennyi államából örök időkre kiutasították, és így már régóta csak a legnagyobb titokban tartózkodhatott a Földön. Főként éjszaka. Tuskó szerint dán volt, egy guatemalai méregkeverő esküdött rá, hogy spanyol, ő maga büszkén vallotta, hogy »szülőföld nélküli«, mert egy bennszülött kenuban jött a világra Colombo közelében, és szüleitől valamennyi környező állam megtagadta a gyermek anyakönyvezését. Egy örmény gőzösön keresztelték, de ez az állam időközben megszűnt. Rendőrségi szakértők szerint közigazgatási úton egy másik bolygóra kellene továbbítani. [...] Senki Alfonz káromkodott [...] de téved, aki azt hiszi, hogy ebből következtetni lehetett származására. Ritkán káromkodott kétszer ugyanazon a nyelven. A világ minden nemzetisége magáénak vallotta volna káromkodásai alapján.”

A péhovardi regény megszületése és első aranykora. Ismeretes, hogy Rejtő a Nova Kiadó felkérésére kezdett el ún. légiós regényeket írni, és első regényírói próbálkozása (*A pokol zsoldosai*, 1936) még szorosan követte az eredeti mintát: nélkülözi a humort, kizárólag a fordulatos cselekményre koncentrál. A műfaj megteremtője, Percival Christopher Wren (1885–1941) is

kalandvagyó fiatalemberként csavarogta és utazta be a világot, megjárta mind az öt kontinenst, szolgált az angol hadseregben és a francia idegenlégióban, és a személyes élményei alapján írta meg első légiós regényét (*Beau Geste*, magyarul *A kék csillag* címmel jelent meg), amely 1924-ben világhírt szerzett neki. Rejtő sokat tanult tőle, mindenekelőtt azt, hogy rejtélyes bűnügynek kell a történet középpontjában állnia, és hogy az idegenlégió olyan, a civil létmód normáit elementárisan kiforgató-elvető közösség, amelyben magától értetődőnek tűnnek a legvadabb abszurdítások is. Bár Wren regényétől mi sem áll távolabb, mint a kabarétréfák humora, némely – az adott helyzet kényszerűségét érzékeltető – ironikus megjegyzéséhez hasonlók Rejtőnél is felbukkannak. A sivatagban „elfelejtették felállítani a közlekedési rendőröket – olvashatjuk egy helyütt. – Az ember nem tud eligazodni. A Szahara ebben a tekintetben még igen elhagyatott hely.” Másutt pedig a legionáriusok nagyotmondásai, lódításai fölött azzal tér napirendre az elbeszélő, hogy végül is „nem úrifíúk jellemformáló és erkölcsfejlesztő intézetében vagyunk”.

Talán az ismétlődő kalandok egyhangúsága miatt volt Rejtő elégedetlen a műfaj hatáskeltő lehetőségeivel, mindenesetre igen hamar másfajta megoldásokat kezdett keresni. Második légiós regénye, a *Menni vagy meghalni* (1937), két, merőben különböző műfajú részből áll: csak az első légiós történet, a második vérbeli krimi. A légiós felének szikár, feszes váza, akciókat sorjázó cselekménye kizárólag az egymást követő kalandokra összpontosít (legfeljebb a kiinduló helyzet abszurdítása emlékeztet valamennyire a P. Howard-i észjárásra: a főhős, Horn az érettségin való bukása miatt menekül az idegenlégióba). Az afrikai színtereken, az idegenlégióban és a kényszermunkatáborban játszódó történet váratlanul megszakad, a könyv második fele évekkel később, Londonban folytatódik, és az olvasó mintha egy merőben más regénybe csöppenne, egy gyilkosságsorozat kiderítésébe, amit csupán az köt össze az elsővel, hogy az áldozatok a korábban szereplő legionáriusok közül kerülnek ki. A detektív-történet nemcsak fordulatosabb, mint a légiós, de az író jóval magabiztosabb keze nyomát bizonyítja. Rejtő kiváló bonyolítókézségét jellemzi már az *in medias res* kezdés is: a *második* áldozat megtalálása nyitja az események elbeszélését.

Csak a harmadik, *A fehér folt* című regényében (1938) talált rá Rejtő arra az útra, hogy a légiós regényt a pesti kabaréhumorral társítsa. De itt még elkülönül egymástól a kétféle hatásmechanizmus: a történet két, egymással párhuzamos szálon bonyolódik, és míg a fő cselekményszál konvencionális (azaz akciót akció követ), addig a mellékszál, a magándetektív leveleiből kikerekedő történet előadása tobzódik a humoros fordulatokban. Rejtő attól sem riad vissza, hogy parodizálja a ponyvairódalom fellengzős stílusát:

„Még nem volt este, de a nappal már elmúlt, és ebben a violaszínű, szürke derengésben úszott a hajó a dagály hűvös, de finom szellőjében, azzal a valószínűtlenül sugárzó, sószagú alkonnyal burkolva be a fedélzet ferde, hosszú árnyait, amely ellenállhatatlan lírai bájával nem egy úrlovas legényéletének okozta vesztét. Sir, ez az alkony veszélyesebb fiatal szívekre a legnaivabb amerikai hangosfilmnél is [...] Nagy szünetekkel beszélgettek, Sir! A nagy szünetek minden beszélgetésnél veszélyesebbek olykor, ha még kegyeskedik visszaemlékezni férfikorának kezdetére.”

Tulajdonképpen hasonló kettős szerkezet jellemzi a nem sokkal később írt *A szőke ciklon* című regényét is (1939), melyben Evelyn Weston hajszája az örökül kapott gyémánt után (megfejelve egy katonai kémtörténet bonyodalmaival) lényegében az akcionista cselekményszálnak feleltethető meg, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy helytel-közzel humorral ellensúlyozza: azt a helyzetkomikumot aknázza ki, ami abból adódik, hogy Evelyn ismételtelen kínos helyzetbe hozza önkéntelen segítőtársát, a nyilvánosságtól irtózó Bannister lordot. A regény másik szála, a felelőtlen Eddy Rancing fondorlatos próbálkozása a gyémánt megszerzésére és brutálisan végződő felsülése képviseli a (sokszor a burleszkre hajló) humoros vonulatot. Későbbi regényeiben – legalábbis a sikerültebbekben – Rejtő már nem választotta szét, hanem összetársította egymással a kalandot és a tréfát, mindkettővel abszurd helyzeteket teremtve, s megszórva őket pompás szójátékokkal.

Így született meg az összetéveszthetetlenül eredeti „péhovardi” regény, amely egyszerre aknázza ki és idegeníti el a ponyva hatásadász eszközeit. A gyors jelenetváltások, a pengeváltásként ható dialógusok, a pontosan adagolt kihagyások és vágások, s nem utolsósorban a forrpontra eljuttatott jelenetvégek Rejtő kiváló színpadi érzékét dicsérik a regényekben is. Ritkán fordul elő, hogy változtasson az egyenes vonalú cselekményen. *A tizennégy karátos autóban* azonban (az általa lefordított Erich Kästner-regény, *Az eltűnt miniatűr* példáját követve) felforgatja a cselekmény időrendjét. Ismételtelen előreszalad a történetmondásban: először (újra meg újra) előkerül az ellopott luxusautó, majd kiderülnek az előzmények (hogyan milyen úton-módon szereztek vissza).

Hihetetlenül rövid idő, mintegy másfél év alatt írta meg Rejtő életműve legjavát (*Az előretolt helyőrség, A láthatatlan légió*, 1939, *Vesztegzár a Grand Hotelben, Az elátkozott part, Piszkos Fred, a kapitány, A három testőr Afrikában, A 14 karátos autó*, 1940, *A csontbrigád*, 1941). Legsikerültebb könyveinek csak egy része nevezhető a szó szoros értelmében légiós történetnek. *A fehér foltban* és *A szőke ciklonban* csupán a periférián merül fel a légió, a *Piszkos Fred, a kapitány* vagy a *Vesztegzár a Grand Hotelben* esetében pedig egyáltalán nem szerepel. Regényeinek középpontjában mindig valamilyen bűnügy és annak leleplezése áll, még ha valamilyen másfajta cselekményszál (ideig-óráig) elfedi is ezt, mint Fülöp Jimmy és a főherceg szerepcseréje a *Piszkos Fred, a kapitányban*. A légiós regények csak abban térnek el a többitől, hogy a hőseik legionáriusok, és a kalandok (egy részének) színtere az idegenlégió.

Hegedüs Géza úgy vélte, hogy a légiós regényt Rejtő sikeresen parodizálta, de a kriminált nem, mert az utóbbinak olyan stabil szerkezete van, hogy nem lehet büntetlenül eltorzítani. *A Menni vagy meghalni* mintha alátámasztaná ezt. Ám a *Vesztegzár a Grand Hotelben* arról győz meg, hogy a krimi is parodizálható. Abban persze igaza lehet Hegedüsnek, hogy a detektívtörténet narratív struktúrája szigorú előírásokat követ: a gyilkosságot fel kell deríteni, kibogozva az összekuszálódott szálakat, és mindenki gyanúba keverhető. Csakhogy a parodizálás nem elbeszéléstechnikai (narratológiai) művelet, hanem a beállítás, a nézőpont függvénye. Már az első mondat, a *Vesztegzár a Grand Hotelben* bizarr felütése olyan atmoszférát intonál, amely élet veszi annak, hogy később akár a gyilkosság, akár a karantént komolyan lehessen venni:

„Amikor Maud visszatért a szobába, egy úr lépett ki a szekrényből, pizsamában, fején egy ízléses zöld selyem lámpaernyővel, és barátságosan mosolygott.”

A barátságos mosolyú úrról, Félixről utóbb kiderül, hogy egy házasság elől menekült egy szál pizsamában éppen a Grand Hotelbe, ami nem gátolja meg abban, hogy többször is megkérje a lány kezét (aki végül persze igent mond). Elder főfelügyelőnek, Félix családi barátjának pedig eredetileg a könnyelmű ifjút kellene megtalálnia, de (mert Félix is bajba került: nincs alibije) inkább azzal van elfoglalva, hogy megtalálja a tettest (a hivatalból nyomozó kapitány helyett). Az alapsituáció tehát kifejezetten bohózat (aminek tömény foglalat, amikor a vendégeket felszólítják, hogy őrizték meg nyugalmukat, mire kitör a pánik). De ezen a vígjátéki alapon nem akármilyen építmény épül: az úgynevezett jó társaság felbukkanó és eltűnő alakjainak forgatagában kis és jelentéktelen szenvedélyek és praktikák válnak (persze átmenetileg) fontossá – mindenképpen fontosabbá, mint a tulajdonképpeni bűntény. A luxusszálloda valószínűtlen, fülledt, elkényeztetett világa különös metamorfózis színtere lesz: egy idő után már nem a különféle kalandok megismerése a tét, hanem az, hogy maga a megismerés az igazi kaland.

A légiós történetekben is a parodizáló beállításnak az a következménye, hogy a hangsúlyozottan földi pokolnak mondott idegenlégió közelről nézve nem tűnik félelmetesnek és rendkívülinek. Inkább kiszámíthatatlannak, mert nem közönséges fejtelenség uralja: Gorcsev Iván könnyedén sétafikál ki-be, míg Tuskó Hopkinst civil létére sem engedi ki karmaiból, Vanek úr esetében pedig csődöt mond. Az is előfordul, hogy magánvállalkozásban hoznak létre olyan hadsereget, amely ütőképesebbnek bizonyul, mint az igazi légió (*A láthatatlan légió*).

Rejtő Jenő újítása, a kétféle könnyű műfaj házasítása egymással először igen merész lépésnek tűnt. A Nova Kiadó korántsem volt elragadtatva tőle. Rejtő a már hivatkozott levelében (pontosabban levélfogalmazványában), melyet Müller Pálhoz írt, és ahol hosszan sorolja sérelmeit, kitér arra is, hogy a Nova tulajdonosa hogyan próbálta őt arra ösztökélni: a kalandokat részesítse előnyben s tegyen le a humorról, mert a 14 éves fiú olvasók „a humort nem értékélik”. A kiadó ennek jegyében húzott ki 3×25 oldalt *A fehér foltban* a magándetektív leveleiből. Bár a regény sikeres fogadtatása végül meggyőzte Mülleréket arról, hogy Rejtő találmányára nem fizetnek rá, és Rejtő később szabad kezet kapott, a derék kiadói emberek képtelenek voltak felfogni, hogy mitől olyan kelendők ezek a könyvek.

Mielőtt könnyelműen pálcát törnének értetlenségük fölött, érdemes eltöprengeni azon, hogy a jóval későbbi olvasáskutatási adatok szerint 1968-ban a Rejtő-kedvelők körében a hasonlóképpen kedvenc olvasmányaik a krimik és a kalandregények közül kerültek ki (Conan Doyle, Agatha Christie, Raymond Chandler, Karl May, E. R. Burroughs művei), s ezt megerősítette egy öt évvel későbbi felmérés is, amely szerint a következő művek voltak kedvencei a Rejtőt kedvelőknek: *A fej nélküli lovas* (Thomas M. Reid), *A sátán kutyája* (Doyle), *a Holttest a könyvtárszobában* (Christie), *Tarzan* (Burroughs), *A medveölő fia* (May) stb.

Bár a regények első megjelenése idején még nem születtek hasonló vizsgálatok, nem kétséges, hogy hatalmas sikert arattak. Nemcsak a gyors utánnyomással készült újabb kiadások bizonyítják ezt, hanem az is, hogy már a kortársak üzletet láttak Rejtő másolásában. Ha arra keressük a választ, hogy mi

lehetett a nagy népszerűség titka, nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a regények vagány szereplői könnyen *azonosítható* irodalmi teremtmények. A romantikából elszármazott, meseszerű jelmezeket viselnek, egyszerre képviselik a kifordult világból való kilépés és a fortélyos felülkerekedés lehetőségét. Nem nehéz belátni, hogy az 1930-as, 1940-es évek fordulóján, a világháborús és antiszemita fenyegetés közepette miért vált annyira fontossá az egyre szorongatottabb pesti közönség körében a *szabadságvágy*nak ez a lapidáris, a vásári ponyvából eredeztethető megjelenítése. (Ahogy Faludy György Villon-átköltése is – részben Brecht *Koldusoperájától* inspirálva – a középkor romantizálásával teremtett hasonló vagánymitológiát.)

Az irodalmiság erőteljes jelenlétét mutatja az *idézetek* feltűnően nagy száma is. Rejtő légiós regényei tudatosan játszanak rá a klasszikusok remekeire, tekintet nélkül arra, hogy azok az elit- vagy a populáris irodalomhoz tartoznak-e (érthető módon az utóbbiak szerepelnek gyakrabban). Az *elátkozott part* és folytatása, *A három testőr Afrikában* szinte szó szerint idéz a *Monte Cristo grófjából* és *A három testőrből*, az utóbbiból egész jeleneteket vesz át, sőt a címét is. Akár jelképesnek tekinthető Rejtő *Író születik* című kabaréjelenete, melyben Gubernyák Elek (már a neve is sokatmondó) a klasszikusoktól összelopott verssorokat adja el mint saját regénytémáit. A ponyvára jellemző sztereotípiák követésében némelykor maga Rejtő is úgy járt el, mint ami fölött *A szóke ciklon* előszavában élcelődik:

„Ma [...] a regényírás bizonyos fajtáit már nem is iparszerűen, hanem a konyhaművészet szabályai szerint, kész receptek alapján főzik ki. Például: »Végy két ifjú szerető szívet, törd meg, forrald fel a szenvedélyeket, hintsél a tetejébe egy kis édes egyházi áldást, és jól megfőzve vagy félig sületlenül bár-mikor feltálalhatod az olvasónak.«”

Az irodalmi hivatkozásoknak megvolt az a szerepük is, hogy a közös olvasmányélményekre, a műveltségre alapozva a szerző mintegy összekacsintott olvasóival, és valamifajta *lélektani védelmet, szellemifölény-félét* próbál nyújtani az egyre barátságtalanabb politikai-társadalmi környezetben. Nincs rá dokumentum, hogy Rejtő mennyire volt tudatában ennek. Lehetséges, hogy mindez csupán ösztönös hozadéka volt műfajteremtő igyekezetének.

De nemcsak az irodalmi hivatkozás tölti be a külvilágtól való eltávolítás szerepét. Feltűnő, hogy Rejtő hősei milyen makacsul ragaszkodnak az elvekhez és szabályokhoz, s különösen rosszul viselik a megállapodások felrúgását. Például az *Úrilány szobát keres* című bohózatának (1937) címszereplője akkor is köti magát a szerződéséhez, amikor kiderül, hogy valójában csalás történt, a lakást az igazi tulajdonos háta mögött adták ki neki. S hasonlóképp fontos *Az elátkozott part* (már hivatkozott) hőse, Csülök számára, hogy kövesse a maga elveit (például ne lopjon anyja neve napján), mert ha letér az útról, jövátelhetetlen következményei lehetnek (és lesznek is, mint az kiderül a továbbiakban). Csöppet sem meglepő, hogy a törvényszegők a legjobb törvényismerők, de Rejtőnél sokkal többről van szó. Tulajdonképpen a szereplők *normatadata* biztosítja a péhovardi világ kikezdehetetlen derűjét, azt, hogy ha kezdetben minden a feje tetején áll is, előbb-utóbb a dolgok megnyugtató módon a helyükre kerülnek. A sűrűn felbukkanó filozofikus tömörségű szentenciák is valamiképp ezt a normatudatot sulykolják. Hiszen mi sem könnyebb, mint belátni az efféle,

félíg már ismerős intelmeket: „Az nevet utoljára, aki először üt.” (*Piszkos Fred, a kapitány*). A regények első megjelenése idején a valóságos világban is egyfajta normatudat érvényesülése volt az, ami a veszélyeztetett olvasók körében egyszerre töltötte be a biztonságot jelentő hivatkozási alap és a veszedelem hárításának szerepét.

P. Howard feltámadása és második aranykora. Az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején az elitista kultúrpolitika szemében tömegbutító portékaként volt elkönyvelve a ponyva. Egy évtizeden át Rejtő is tiltott szerző volt. Csak 1956-ban tört meg a jég, elsőként *A láthatatlan légió* jelent meg, a Magvető Könyvkiadó Vidám könyvek sorozatában, Hegedüs Géának az író alakját felidéző és a Howard-regényekben a légiós regények paródiáját méltató előszavával, majd 1957-ben a *Vesztegzár a Grand Hotelben* és Erich Kästner fordulatós krimije, *Az eltűnt miniatűr*, Rejtő fordításában. Ekkor adták ki – egy másik sorozatban – *A fehér foltot* is (ehhez Paulay Lajos, az első Rejtő-bibliográfia összeállítója írt utószót), a következő két évben pedig *A tizenégy karátos autót* és *A szőke ciklont*. Majd újabb, szerencsére rövidebb publikálási szünet következett.

A hatvanas években csak úgy engedélyezték a krimik kiadását, hogy szigorúan szabályozták, mennyi kötet jelenhet meg évente. Így indult útjára 1964-ben a Magvető Kiadó legendássá vált Albatrosz könyvek sorozata, amely kezdetben évi hat-nyolc kötettel jelentkezett. Elsőként *A tizenégy karátos autó* és *Az elátkozott part* jelent meg Rejtőtől, majd a többi regénye és kisregénye is, és amikor az ismertebbek elfogytak, sor került a kevésbé ismertekre is. (1967-ben – sorozaton kívül – a Magvető válogatást adott ki novelláiból, *Az utolsó szó jogán* címmel; ehhez is Hegedüs Géza írta az előszót.) A Rejtő-könyvek elsöprő sikere felborította az előírt kvótákat, a kétszázezer fölé emelkedő példányszám gyökeresen új helyzetet teremtett.

Erről az időszakról már rendelkezünk olvasáskutatási adatokkal. Rejtő olvassága folyamatosan nőtt: az 1947-es budapesti felmérésben még nem szerepelt a leginkább olvasott könyvek szerzői között, az 1964-es országos vizsgálat viszont már a 20. helyen mérte (a budapestiek körében a 12. helyen). 1968-ban a munkások által legutoljára olvasott könyvek sorrendjében az *Egri csillagok*, *A kőszívű ember fiai* és a *Sellő a pecsétgyűrűn mögött a Piszkos Fred, a kapitány* a negyedik, *Az előretolt helyőrség* a hetedik, *A szőke ciklon* a 16. helyet foglalta el, s a legolvasottabb ötven könyv között tíz Rejtő- és csak hét Jókai-regény szerepelt. A hatvanas évek második felében Rejtő tipikus munkás-olvasmány, az értelmiségiek tizenöt leggyakoribb kurrens olvasmánya közé (még) nem került be. 1978-ban az összesített, 20 évesnél idősebb lakosság olvasmányainak gyakorisági listáján a tizenharmadik, 1985–1986-ban a 18 évesnél idősebbek rangsorában a tizenegyedik. Bár az ismertségi listák szerint egyaránt olvassák nők és férfiak, a kedveltségi rangsorok alapján inkább tűnik férfiolvasmánynak.

De ha figyelmen kívül hagyjuk Rejtő regényeinek intellektuális többletét, nem érthetjük meg, hogy miért fedezték fel őket újra az 1960-as és 1970-es években, s miért váltak még a korábbinál is népszerűbbé. Méghozzá nemcsak az alig vagy keveset olvasók széles táborában, hanem az irodalmi ínyencek szűk szektáiban is. A „péhovardi” humor gyöngyszemei a korabeli értelmiség szóhasználatában magától értetődő hivatkozásként szolgáltak az általános

abszurditás-élmény kifejezésére és kinevetésére. A „Nem lehet minden pofon mellé egy forgalmi rendőrt állítani” (*Piszkos Fred, a kapitány*), a „Ne hivatkozz mentő tanúkra, mert mit érsz el vele, ha ismerőseidet bezárják” (*Az elátkozott part*), „Az életünk olyan, mint egy nyári ruha mellénye: rövid és céltalan” (*A szőke ciklon*) és társaik éppúgy szállóigévé váltak, mint korábban *Az ember tragédiájából* idézett örökzöldek. Volt idő, amikor Fülöp Jimmy nevezetes kijelentése, hogy nem dolgozik, mert elveszítette meggyőződését (*Piszkos Fred, a kapitány*), egy egész ország érzületét fejezte ki.

Ugyanakkor a magyar literátus közvélemény, miközben nagyon kedvelte és szívesen hivatkozott rá, kiutasította Rejtőt a magas irodalomból. (Föltehetően ez magyarázza az alacsony olvasáskutatási adatokat az értelmiség körében.) Nálunk kialakult egy meglehetősen szűkítő, emelkedett felfogás, amely – a reformkori irodalom hazafias szerepét kiterjesztve – csak azt hajlandó irodalomként elismerni, ami szörnyen komoly, és lehetőleg nagy sorskérdésekkel foglalkozik. Gyanakodva fogadták a századelőn a Nyugat folyóirat nem egy szerzőjét, ahogy később Örkény István egyperceseit vagy Esterházy Péter *Termelési regényét* is. Mintha a magyar irodalom jelesei csak a vigyázzban állást tekintették volna igazolható beszédhelyzetnek, s például Petőfi nem írta volna meg *A XIX. század költői* mellett *A helység kalapácsát* is, nem beszélve arról, hogy imitációs humora még legkomorabb művében is felcsillan, *Az apostol* részeges tolvaját szerepeltető jelenetben.

A pesti humor kimagasló alakjai (Sipulusztól és Heltai Jenőtől Molnár Ferencig és Karinthy Frigyesig) azzal tették jelentőssé a szórakoztató irodalmat, hogy reflektorfénybe állították a mindennapok rutinjában észrevétlen maradó abszurditást, és mintegy életfilozófiává avatták a nagyvárosi létezésformát. Karinthy Frigyes zseniális, némiképp szabados fordításában még Micimackó és barátai is úgy jelennek meg, mint sajátos polgári életszemlélet megjelenítői. Rejtő Jenő is e nagyszerű tradíció örököse és képviselője.

Jellemző és tanulságos epizód volt a hetvenes évek végén az a tudományos vállalkozás, amely népszerű művek világképét elemezte, és a *Piszkos Fred, a kapitány* intellektuális többletét úgy próbálta meg kimutatni, hogy gyökeresen eltérő nézőpontot tulajdonított a regény humoros kiszólásainak és a happy enddel végződő kompozíciójának. A vizsgálatot végzők úgy találták, hogy miközben a regény folyamatosan ostorozza a nagyképű előkelőséget, a befejező jelenetben, az új király beiktatásán az immár hófehér szakállú, vadonatúj egyenruhában pompázó Piszkos Fred, valamint a többi mákvirág, Holdvilág Charley, Kannibál Béby, Nagy Bivaly és társaik ünnepélyes tartásba merevednek, akár egy operettfinálé szereplői. Másképp fogalmazva, azt gondolták, hogy (*A fehér folt*-féle kettős cselekményszál nélkül is) szemléleti és színvonalbeli kettősség jellemzi a péhovardi regényeket. A stiláris humor intellektualizmusa és a kalandszerkezet konvencionális kettőssége között feszülő ellentétet találóan foglalja össze Bárdos Pál szellemes megállapítása, miszerint egy Rejtő-regénynek mindig előre lehet tudni a végét, de egy Rejtő-mondatnak soha.

Csakhogy a kaland és a komikum szorosan összetartozik. Például a kiadós verekedések leírásában a kihagyásos vágástechnika ugyanúgy az abszurditás érzékeltetésére szolgál, mint a humoros párbeszéd behelyettesítéses logikája. Példaképpen álljon itt egy részlet *Az elátkozott partból*:

„Istentelen erőszakos fráter volt a kapitány, nagy testi erejével sűrűn vissza-élt, lelketlenül ütött, és nem nézte, hová. Valami csekélység miatt megrohant ez a barom, beverte az orromat, és fejbe ütött egy léccel. Mert szívtelensége, ha kint okozhatott, nem ismert határt. Csak nehezen sikerült elkerülnöm a további brutalizálást. Közben a fél szemére világtalan lett. De a bordáihoz nem nyúltam. Azok akkor törtek be, amikor a csigalépcsőn legurult a fenékbe. Erről én nem tehettem. Rendes hajón a lépcsőnyílásokat csapóajtóval fedik.”

Egy másik, talán még emlékezetesebb bunyós jelenet komikumát úgy éri el a szöveg a *Piszkos Fred, a kapitányban*, hogy a hatalmas termetű és izomzatú malájjal szembekerülő Fülíg Jimmy – aki spanyol pincérnek adja ki magát –, mivel csupán néhány előétel nevét ismeri spanyolul, jobb híján ezeket veti be harci kiáltásként:

„Fülíg Jimmyt elöntötte az indulat, és szörnyűt kiáltott:

– *Insaladafritte à la Escorreal!*

Ettől mindenkiben meghűlt a vér. Tisztában voltak vele, hogy az ókori mór hódítóktól származó esküvést hallották, amelyet spanyol ifjak csak olyankor hangoztatnak, ha élet-halál küzdelemre szánják magukat.”

A regények sikere természetszerűleg fordította a figyelmet az író személye felé. Hegedüs Géza és mások, akik személyesen ismerték őt, szívesen eleve-nítették fel emlékeiket, és azokat a legendákat, amelyek szélteben-hosszában keringtek Rejtőről. Az egyiket ő maga terjesztette, amikor célozgatott rá, hogy rövid ideig előfordult az Idegenlégióban – talán ezzel is a légiós regényei hitelességét próbálta alátámasztani. Egy másik közszájon forgó történet szerint az író a kávéházban a kéziratával fizetett, amit a kiadójánál pénzre lehetett váltani. A Nova Kiadó tulajdonosaiban aligha volt rá hajlandóság, hogy együttműködjenek effajta színjátékban. De Rejtő munkamódszere, igényessége, szövegeinek ismételt csiszogatása-javítása, a stiláris tökély kergetése is ellentmondani látszik a könnyed kézzel odavetett kéziratlapok elengedésének.

Tagadhatatlan, az író mindent megtett azért, hogy – Karinthy Frigyesre emlékeztető módon – kirakatba tegye személyét. (Az iránta való figyelem felkeltésébe Karinthy is besegített, amikor nyílt levélben szólította fel, hogy ha mégsem lett öngyilkos, mint azt beszélik, lenne szíves életjelet adni magáról.) *A szőke ciklon* egyik fegyenc szereplőjének arcképét állítólag – nem kis kaján-sággal – önmagáról mintázta:

„Charles Gordon 1,93 méter magas, teljesen kopasz, hízásra hajlamos egyén, feltűnő ismertetőjele: egy régebbi sérülés következtében hatalmas forradás torzítja el az orrát.”

A Japán Kávéház művésztársaságának bohém alakjaként Rejtő híressé-hírhedtté vált szellemességével és szerencsejáték-szenvedélyével. Mivel élete is bővelkedett kalandokban és humoros epizódokban, hovatovább élettörténete is elfoglalta helyét regényei mellett az irodalom világában. Hámori Tibor 1981-ben publikált könyvében (*Piszkos Fred és a többiek... Történetek Rejtő Jenő életéből*) megpróbált utánajárni Rejtő valóságos életútjának, de ő sem tudott ellenállni az anekdotázásnak. Ugyanakkor nem kis érdeme, hogy ráirányította a figyelmet az író színpadi munkásságára is, és elsőként hangsúlyozta a Rejtőt feljelő szélsőjobboldali újságcikk felelősségét abban, hogy munkaszolgáltatásként a Don-kanyarba vezényelték és halálba kergették.

Sajnos, Hegedüs Géza empatisz írásain, Hámori Tibor könyvén és Lányi Andrásnak a két háború közötti irodalmi tömegkultúrát bemutató dolgozatán (1988) kívül nem született olyan megbízható szöveg, amely útba igazíthatna volna a Rejtő iránt érdeklődőket. Joggal írta Hegedüs Géza 1980-ban, hogy „alighanem a P. Howard írói álneven közismert Rejtő Jenő az egyetlen magyar író, akinek olvasottsága vetekedik Jókaiéval, talán még felül is múlja – de még a neve sem fordul elő sem Rejtő, sem Howard formában a legbősegebb irodalomtörténetünkben sem”.

Íróinkat sem foglalkoztatta igazán, leszámítva Örkény István ironikus fricskáját a *Közvélemény-kutatás* című egypercesében, ahol a „Milyen a filozófiai képzettsége?” kérdésre a következő válaszok közül lehet választani: „a) Marxista. b) Antimarxista. c) Csak Rejtő Jenőt olvas. d) Alkoholista.” Talán Szentkuthy Miklós nyilatkozott róla méltóképpen a *Frivolitások és hitvallások* című, 1988-ban megjelent kötetében.

Rejtő Jenő az ezredfordulón. A rendszerváltást követően csaknem valamennyi kiadó megjelentetett Rejtőt, megnehezítve leendő bibliográfusai dolgát. Divat lett válogatásokat közzétenni a tőle vett idézetekből. Már az is előfordult, hogy az európai udvari kultúráról nagy tudományos apparátussal készült könyvben a szerző, Zemplényi Ferenc – a szakirodalommal vitázva – Rejtőt idézi, nevezetesen azt, hogy „egészen fiatal lánykák és teljesen öreg tudósok hiszékenysége állítólag korlátlan” (*Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, 1998). E sorok írója pedig 1999-ben tüntetőleg az ő ismertetésével zárta a másfél száz év magyar irodalmát áttekintő könyvét (*Művek, pályák, nemzedékek. Másfélszáz év magyar irodalma 1780–1944*). A könyvolvasás visszaszorulása a magyartanárokat is engedékenyebbé tette Rejtő iránt, úgy gondolták, hogy talán éppen az ő művei képesek diákjaikat az olvasásra rászoktatni.

Az utolsó felmérések adatai nem utalnak egységes trendre. 1996-ban Lőrincz L. László, R. Cook, S. King, D. Steel mögött Rejtő az ötödik. 2000-ben nincs ugyan az első tíz között, de 2010-ben olvasástörténeti pályája csúcsán áll: már harmadik (Lőrincz L. László és D. Steele mögött) a kurrens olvasmányok szerzői között. 1999–2000-ben a romániai magyarok körében Wass Albert, Gárdonyi, D. Steel és Jókai után Rejtő az ötödik a legolvasottabb művek szerzői között. 2008–2009-ben a pozsonyi egyetemisták kurrens olvasmányai élén Kertész Imre, J. R. R. Tolkien és mások társaságában Rejtő is felbukkan. Figyelemre méltó, hogy a hazai olvasástörténetnek ebben a szakaszában is tartja előkelő helyét, jóllehet már négy évtizede csökken mind az esztétikailag értékesnek ítélt, mind a magyar szerzők aránya az olvasmányok között.

Ismeretesek olyan vélemények is, hogy az ifjabb nemzedék őt sem olvassa – amiért legalább részben az irodalmi alapművek ismeretének hiánya okolható. Kétségtelen, hogy a Rejtő-műveket jellemző, az elit- és a tömegkultúra egyaránt figyelembe vevő utalástechnikának napjainkban megnőtt a kockázata. Ugyanakkor felnőtt több írónemzedék, amely már anyanyelveként beszél őt. Például *Az előretolt helyőrség* talán legemlékezetesebb szereplője, Tropauer Hümér lett ihletője Parti Nagy Lajos korai, *A fiumei kettes számú tengerész-szeretettől teraszáról látni a tengert* című versének (1982) és Orbán János Dénes első verseskötetének, amelynek már a címe is ez: *Hümériáda*

(1995). Mindketten követik Rejtőt abban, hogy komikusan vegyítik az elit- és tömegirodalmi utalásokat. Parti Nagy szövegében Petőfi-, Ady-, József Attila-idézetek keverednek lányregények, operettek, népszínművek fordulataival. Orbán János Dénes pedig hasonlóképp idézi meg Rejtőt és Faludyt, Villont és József Attilát (kihasználva, hogy a négy szerző mindegyike kapcsolatba hozható a csavargó kópé törvényen kívüli attitűdjével).

A posztmodern irányzat nyitása a populáris kultúra felé előkészítette az utat a magyar irodalomtörténeti kánonba való beemelése előtt: immár önálló fejezetet kapott *A magyar irodalom története* című kézikönyv harmadik kötetében (2007). Az általam írt fejezet címében egyenesen a ponyva klasszikusának neveztem. Nem minden irodalomtörténész kollégám értett egyet ezzel, de az elmúlt évek során mintha e tekintetben is csatát nyert volna. 2008. április 1-én Láng István akadémikus, az MTA korábbi főtitkára kezdeményezésére egynapos parodisztikus Rejtő Jenő-emlékülést tartottak a székház dísztermében *Rejtő Jenő, a ponyva klasszikusa mint meteorológus és hidrológus* címmel. 2008 decemberében a Debreceni Irodalmi Napok keretében *Népszerű irodalom* címmel tartott tanácskozáson ő volt a legtöbbször idézett szerző.

A Rejtő-filológia is a kilencvenes években született meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az író odakerült hagyatékának feldolgozása során. Bár a fennmaradt kézirat-együttes szerénynek mondható (Varga Katalin egyenesen úgy fogalmazott, hogy valójában „a Rejtő-hagyaték maradványáról” van szó), a korábban kiadatlan útirajzának és novelláinak publikálása révén (*Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam*, 1997, *Bedekker csavargók számára*, 2003, mindkét kötetet Varga Katalin rendezte sajtó alá) betekintést lehetett nyerni az író műhelyébe, csavargásainak krónikájába, s fény derült egyik-másik irodalmi teremtményének előképére. Ígéretes kezdeményezés volt Bálint Gábor tanulmányosorozata a Magyar Könyvszemlében (közülük különösen fontos *A Nova könyvkiadó története*, 1998, *a Rejtő Jenő és a Nova kalandos regényei*, 2005, valamint *A pesti ponyva virágkora az 1930–1940-es években* című, 2007). Ahhoz képest, hogy a Nova Kiadó kicsi vállalkozás volt, és kevés hazai szerzőt foglalkoztatott, nem akármilyen társaságot sikerült megnyernie: Aszlányi Károly és Vaszary Gábor is hasonló formátumú újtó volt, mint Rejtő – ők a lektúrt oltották be a pesti humorral.

Az utóbbi években sorra jelennek meg kiadatlan művei. *Az ellopott tragédia. Rejtő Jenő-émlékkötet* címmel 2015-ben kiadott vaskos kötet tartalmazza a *Konzílium az őserdőben* című kisregényének a korábban ismert változattól eltérő, kéziratban maradt három variánsát, amelyek Szilágyi Zsófia Júlia kísérelő tanulmánya szerint „egymás mellett léteznek, nem engedik meg egy kitérítettség szöveg kijelölését”. 2017-ben önálló kötetben is megjelent e három változat, meggyőzően bizonyítva, hogy Rejtő mekkora gonddal írta szövegeit. Ugyanebben az évben került kiadásra a *Tatjana* című kisregénye is (mindhárom kötet szerkesztője Thuróczy Gergely). A *Vanek úr Párizsban* 1986-ban publikált töredékes változata a maga idején rossz sajtót kapott, sokan vélekedtek úgy, hogy valójában nem Rejtő írta. Most az eredeti gépirat alapján készült el Kiss Ferenc szerkesztésében a regény reprint kiadása (2018).

Az ellopott tragédia című kötet nemcsak az említett kisregényt tartalmazza, hanem közreadja Rejtő Jenő szerelmi levelezését is, 1927-es önéletrajzát, fiatalkori verseit, a *Nagykörut* címmel általa szerkesztett „bulvárlap” első, egy-

ben egyetlen számának, valamint néhány, újságokban megjelent cikkének és színpadi jelenetének fakszimiléjét, végül az 1941-ben írt, a kiadóival hadakozó, nemcsak érdekes, de alkotásmódját, elképzeléseit és ezek akadályoztatását sérelmező leveleit (amelyek közül a Müller Pálnak címzettre már többször hivatkoztam). A kötetben olvasható fő- és résztanulmányok az életrajzi, illetve a művekkel kapcsolatos összefüggéseket tárják fel, elsőként kommentálva a hagyatékban található dokumentumokat.

A kisebb szövegek közül Perczel Olivér írása – *Rejtő Jenő nyomában a levéltárban. Adalékok egy megír(hat)atlan életrajzhoz* – a fellelhető levéltári iratok és egyéb dokumentumok alapján bemutatja az író felmenőit, a Reich családot, házasságait és válásait, s végül a Rejtőt feljelentő – az írot munkaszolgálatba és halálba küldő – „gyilkos újságcikk” és a hozzá kapcsolódó rágalmazási-becsületsértési per történetét. Az Egyedül Vagyunk című szélsőjobboldali lap úgy bújta ki a jogi felelősségre vonás alól, hogy szerkesztője, Oláh György képviselői mentessége mögé menekült. De a jobboldali sajtó nemcsak Rejtő ellen viselt hadat, hanem a ponyvairodalom egésze ellen is, míg el nem érte, hogy az 1942. július 17-i miniszterelnöki rendelet – a háborús idők papírhiányára hivatkozva – olyan adóval sújtotta a kiadókat, ami anyagilag ellehetetlenítette a ponyva (és általában az olcsó kiadványok) megjelentetését.

A kötet legterjedelmesebb tanulmányát a szerkesztő Thuróczy Gergely írta, s alcíme szerint Rejtő Jenő alkotói pályáivét mutatja be. Nemcsak Rejtő családjáról, ifjúkori irodalmi próbálkozásairól, iskoláiról és nyugat-európai kalandzásairól, öngyilkosságának álhíréről és válással végződő házasságairól ír kimerítő részletességgel, hanem életműve valamennyi rétegéről, a kabarétréfáktól az operettlibrettóig, a tízfilléres ponyvafüzetekről a nagyobb lélegzetű kalandregényekig, a versektől a filmes vállalkozásokig, még a Rejtő-művek képregény-feldolgozásaira és az írói hagyaték sorsának alakulására is kitér. Tisztában van a veszéllyel, hogy Rejtő Jenő szabálytalan, kivételes személyisége könnyen csábíthat az életút és az életmű egymásból való származtatására, de ő sem tud mindig ellenállni a kísértésnek, pl. amikor azt feltételezi – anélkül, hogy ezt bármivel is alátámasztaná –, hogy a közönségét véget nem érő poémákkal traktáló Troppauer Hümér alakjában „saját fiatalkori, komolyan nem vehető költői énjét parodizálja”.

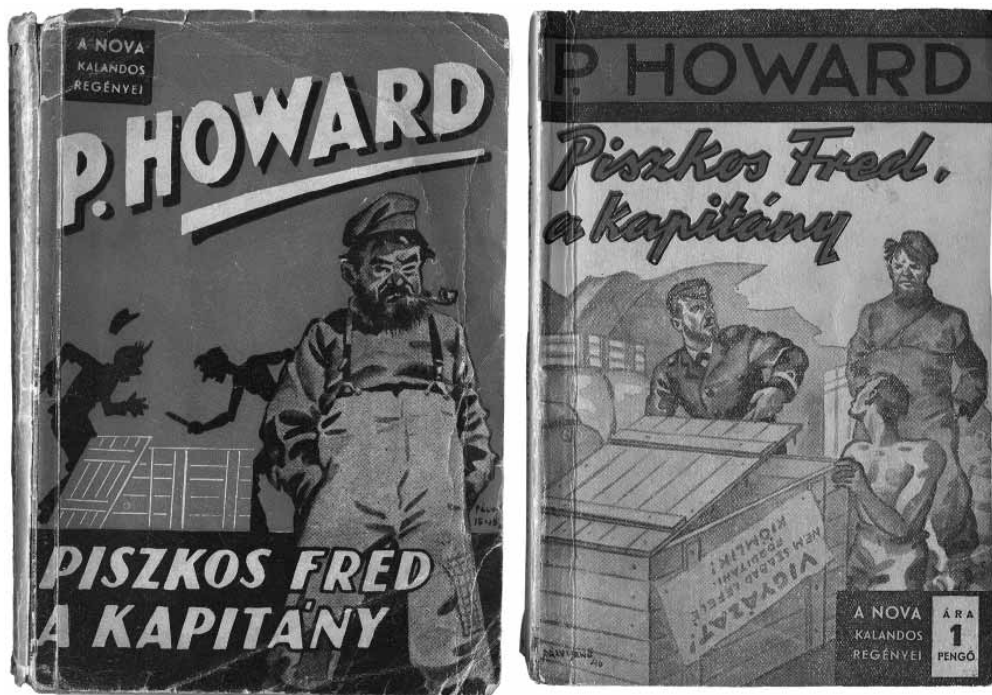
A tanulmány főcímében jelzett szándéknak megfelelően (*Legendavallató mítoszszlatás*), abból indul ki – korántsem túlozva el a tényleges helyzetet –, hogy Rejtő személyéről számos történet forog ugyan közzájón, de ezek nem alapulnak valós tényeken, következésképp az írónak „úgyszólván nincs is életrajza, csupán legendáriuma”. Thuróczy a rendelkezésre álló dokumentumok alapján igyekszik cáfolni a kialakult legendákat, azt is megengedve, hogy egyiknek-másiknak mégis lehet valami alapja. Például megerősíti a kortársak megfigyelését, hogy társaságban Rejtő mindenkor rendíthetetlen fapofával ontotta poénjait – ennek pedig az a magyarázata, hogy ifjúkori sportsérülései következtében részleges arcizom-bénulása volt, nem tudott nevetni –, a fotókon sem látni mosolyogni.

Legendák persze könnyen kapnak lábra, ha a történet kellőképpen érdekes. A meghökkenítő, szabad átértelmezés Thuróczy Gergelytől sem idegen, például amikor Rejtőnek a pszichoanalízishez való vonzalmából származtatja Pizskos Fred nevét:

„A keresztnév egyetlen betűben tér el a »Freud«-tól, a »piszkos« jelző pedig a freudizmus központi fogalmára, a tudatalattira (mocskos vágyak, irányíthatatlan ösztönök sejtelmes birodalma) utal. A kapitány fölöttébb eszes, az ő kavarásait senki nem látja át, öntörvényű és felfoghatatlan, ő uralkodik valójában, s nem a jog–erkölcs–ráció, egyszóval a jólneveltségre, szolidaritásra, nemes eszmékre, polgári hagyományokra épülő társadalom és az abba beilleszkedő ember. Az író tehát elfogadja – ha nem azonosul is teljes mértékben vele –, hogy Fred bátyánk, az irányíthatatlan hatalmi vágy megtestesítője, a zabolázhatatlan tudatalatti dominál, és hiábavaló ellenkezni, végül úgyis ő győzedelmeskedik...”

Nyilvánvaló, hogy a „mocskos vágyak”-kal azonosított tudatalattinak nem sok köze lehet Freudhoz. (Thuróczy Gergely 2016-ban átdolgozta és önálló kötetben is kiadta pályaképét, *A megtalált tragédia. Rejtő Jenő emlékére* címmel.)

Az íróról szóló Wikipédia-szócikk – zömmel Thuróczy Gergely munkája – elképesztően gazdag anyagával (az életmű taglalásától a szakirodalmi és szövegkiadások bibliográfiáján át az utóélet kultikus megnyilvánulásaiig) azt a benyomást erősítheti, hogy az író népszerűsége ma is töretlen. Életünk természetes része lett, hogy immár nemcsak utca viseli nevét, hanem éttermek és pubok, zenekarok és újságmellékletek is a leleményes névadásait, a Csontbrigádtól a Serény Múmián át a Szilvakék Paradicsomig. Sokan akarnak ahhoz a félig virtuális, félig valóságos közösséghez tartozni, melyet egy merész fantáziájú, sziporkázó szellemű, hajdani bohém író, Rejtő Jenő képzelete hívott létre.

A *Piszkos Fred, a kapitány* (Nova, 1940) első kiadásai, borítórajz Pályi Jenő (1900–1953)